

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι βεβαίως αληθές ότι η γλώσσα εξελίσσεται και μεταβάλλεται συνεχώς, και ότι η ορθότητα ενός γραμματικού τύπου καθορίζεται από τη χρήση του, η οποία, όταν γίνει κοινή, τον καθιερώνει (*usus fecit legem*, η χρήση δημιουργεί τον νόμο - και στη γλώσσα). Έτσι δεν αποκλείεται, εκείνο που σήμερα θεωρείται ήθος άυριο να θεωρείται (ή να είναι το) σωστό, όταν μακροχρόνια χρήση, που ανταποκρίνεται πάντως σε γενικότερες τάσεις απλοποίησης ή κοινωνικής αλληλαγής, το καθιερώνει. Είναι όμως επίσης αληθές ότι η γλώσσα έχει τους κώδικές της, τους κανόνες της, γραμματικούς και συντακτικούς, οι οποίοι πρέπει να τηρούνται στον λόγο προκειμένου οι χρήστες της γλώσσας να επικοινωνούν μεταξύ τους, κατά την κύρια άλληλωστε λειτουργία της γλώσσας. Πολύ περισσότερο μάλιστα στον γραπτό επιστημονικό και ιδιαίτερα στον νομικό λόγο, όπου απαιτείται σαφήνεια, ακριβολογία και συντομία-πυκνότητα, προκειμένου να γίνεται σαφές το νόημα του νομικού κειμένου, προεχόντως δε των νόμων και των δικαστικών αποφάσεων, αλλιά και των συμβολαίων και των άλλων δικαστικών εγγράφων, και να αποφεύγονται οι παρανοήσεις και η ανασφάλεια δικαίου. Με άλλα λόγια, να διασφαλίζεται η βεβαιότητα των νομικών ρυθμίσεων και να διευκολύνεται η ερμηνεία τους· και προκειμένου, ακόμη, το νόημα του νομικού κειμένου να γίνεται κατά το δυνατόν προσιτό στον μέσο μορφωμένο ενδιαφερόμενο. Εάν δε, περαιτέρω, η γλώσσα είναι και φορέας ηθικών αξιών και έκφραση και τμήμα του πολιτισμού, η δε νομική γλώσσα έκφραση και τμήμα του νομικού πολιτισμού, ως μέρους του γενικότερου πολιτισμού μας, είναι προφανές ότι η κατά τα ανωτέρω ποιότητα της γλώσσας των νομικών κειμένων, για τα οποία κυρίως εδώ πρόκειται, προάγει και τον νομικό και τον εν γένει πολιτισμό μας.

Είναι όμως δυνατόν η χρήση του κάθε γλωσσικού στοιχείου να το καθιερώνει και η κάθε γλωσσική αλληλοίωση ή παραμόρφω-

ση να θεωρείται εξέλιξη της γλώσσας; «Λάθη» δηλ. που γίνονται είτε από άγνοια ή παρεξήγηση, είτε από προχειρότητα, αδιαφορία ή έλλειψη γλωσσικής καλαισθησίας κ.ο.κ., και εν πάση περιπτώσει γλωσσικά στοιχεία που κινούνται πολύ πέραν των κανόνων της γλώσσας που προαναφέρθηκαν, είναι δυνατόν να εκληφθούν ως εξέλιξη της γλώσσας, έστω και αν τα γλωσσικά αυτά στοιχεία χρησιμοποιούνται από πολλούς; Πιο συγκεκριμένα, φράσεις όπως *με το με αριθμό τάδε έγγραφο, εν ευρεία έννοια, του εδρεύοντα Οργανισμού*, που έφερε και το *του εδρεύοντα νομικού προσώπου* (όπως το *λύση αμοιβαία αποδεκτή* έφερε το *αναζήτηση λύσης αμοιβαίας(!) αποδεκτής*), η *μίσθωση ξεκίνησε, πλαστογραφία μετά χρήσης, επί της αίτησης διεκδίκησης* και τόσες άλλες παρόμοιες, όλες από πολύ πρόσφατα νομικά κείμενα (τα περισσότερα από δικαστικές αποφάσεις), δεκαετίες πλέον μετά την καθιέρωση της δημοτικής (νεοελληνικής) στον χώρο της δικαιοσύνης, τέτοιες φράσεις λοιπόν μπορούν να έχουν μέληλλον στη νομική και γενικότερα στην ελληνική γλώσσα και να θεωρηθούν ως στοιχεία εξέλιξής της, με τα προσόντα μάλιστα της ποιοτικής γλώσσας που επίσης προαναφέρθηκαν; Ή όντως συνιστούν φθορά και κακοποίηση και υποβάθμιση της γλώσσας, κατά κυριολεξίαν λάθη που πρέπει να επισημαίνονται και να αποφεύγονται, καθώς, όπως λέγεται, η διάδοση του λάθους είναι ύπουλη, γιατί το συνηθίζεις άμα δεν το παρατηρείς (ενώ δεν αποκλείεται, όπως καταδεικνύεται από τα αμέσως προηγούμενα, το ένα λάθος να φέρει και άλλο - και μάλιστα πολύ χειρότερο).

Έχω την ταπεινή γνώμη ότι πρόκειται ακριβώς για την τελευταία αυτή περίπτωση. Πρόκειται δηλ. για ασυγχώρητα λάθη, που ακυρώνουν όλα τα προαπαιτούμενα για έναν ποιοτικό νομικό λόγο, όπως αυτά σκιαγραφήθηκαν ανωτέρω, και που προσκρούουν, πολλή από αυτά, ακόμη και στο κοινό γλωσσικό αίσθημα. Η επισήμανση τέτοιων λαθών και η προσπάθεια για τη σωστή αντιμετώπισή τους ήταν και είναι ο βασικός σκοπός αυτού εδώ του βιβλίου, του οποίου η παρούσα αποτελεί την τρίτη έκδοση. Η έκδοση αυτή είναι ανανεωμένη και επαυξημένη: Επισημάνθηκαν και άλλα λάθη σε νομικά κείμενα και λήφθηκαν υπ' όψη και άλλα, νεότερα γλωσσικά έργα (συγγράμματα και λεξικά, καθώς και η νέα (2005) Γραμματική της Νέας Ελληνικής των Χρ. Κηλαίρη-Γ.

Μπαμπινιώτη), στα οποία, μαζί με τα παλαιότερα, στηρίζεται η όλη προσπάθεια για την επίτευξη των σκοπών του βιβλίου. Παράλληλα απαλείφθηκαν αρκετές παραπομπές των προηγούμενων εκδόσεων, οι οποίες τότε είχαν κριθεί χρήσιμες λόγω της πρόσφατης καθιέρωσης της δημοτικής, ήδη όμως δεν θεωρήθηκαν απαραίτητες και θα βάραιναν ίσως το βιβλίο.

Μετά από αυτά θέλω να πιστεύω ότι το βιβλίο τούτο αποτελεί μια συμβολή στη σωστή χρήση της νεοελληνικής στον γραπτό επιστημονικό λόγο και ειδικότερα στον νομικό, τουλάχιστον για τους νομικούς εκείνους στους οποίους η αγωνία ή κάποια αγωνία του λόγου συνυπάρχει με την κύρια έγνοια τους, τα κύρια δηλ. καθήκοντά τους, ή ενυπάρχει σ' αυτήν, ακόμη και ως στοιχείο καλλιέργειας και πολιτισμού, που και αυτό δεν είναι αμελητέο. Η γλωσσική τελειότητα δεν είναι βεβαίως επικτική, λόγω και της συνεχούς, ως ανωτέρω, εξέλιξης της γλώσσας, η οποία και καθιστά, μαζί με άλλα, τον αγώνα για την κατάκτηση της γλώσσας έργο ζωής. Θέλω επίσης να πιστεύω ότι και για τον ιστορικό της γλώσσας μπορεί το βιβλίο τούτο να έχει κάποια χρησιμότητα, με την συστηματική και ολοκληρωμένη παράθεση και ανάλυση της νομοθετικής διαδρομής μέχρι την πλήρη καθιέρωση της νεοελληνικής στον δημόσιο εν γένει βίο· αλλά και για τον γλωσσολόγο και τον ενδιαφερόμενο φιλόλογο, με την επισήμανση και ανάδειξη των αναγκών της νομικής ιδίως έκφρασης σε λέξεις και τύπους γλωσσικούς, της νεοελληνικής, που εκ πρώτης όψεως δεν είναι και τόσο ορατές. Σε όλους αυτούς άφησα, όπως και στους νομικούς που ασχολήθηκαν με τη γλώσσα (των οποίων την επιείκεια στην κρίση έχω ζητήσει σε άλλο μέρος - βλ. πρόλογο α' εκδόσεως), οφείλω και εκφράζω πολλές ευχαριστίες, για τις ανεκτίμητες υπηρεσίες που μου προσέφεραν με τα συγγράμματα και τις επιμέρους μελέτες τους στην εκπόνηση αυτού του έργου, χωρίς τις οποίες προφανώς δεν θα ήταν επικτική καμιά αξιόπιστη εκδοχή του.

Αθήνα, Οκτώβριος 2009
Αργύριος Νικ. Σταυράκης

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΓΕΝΙΚΟ

Ι. - ΠΡΟΣ ΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

Α'. Νομοθετική διαδρομή

Με το Σύνταγμα του 1975 η καθαρεύουσα έχασε το νομικό και 1
μάλιστα συνταγματικό έρεισμα που είχε ως επίσημη γλώσσα του
κράτους, και άνοιξε ο δρόμος για την καθιέρωση της δημοτικής στη
δημόσια γενικά ζωή και στην κρατική έκφραση.

Ακολούθησαν 2

- ο ν. 309/76 «περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής
Εκπαιδεύσεως», με τον οποίο καθιερώθηκε η νεοελληνική γλώσ-
σα, δηλ. η δημοτική, στη γενική εκπαίδευση και με τον οποίο περι-
γράφεται αυτή η γλώσσα

- ο ν. 1228/82 «Κύρωση της από 11.11.1981 πράξης του
Προέδρου της Δημοκρατίας «περί εγγραφής μαθητών στα Λύκεια
κ.λ.π.», με τον οποίο καθιερώθηκε στον γραπτό ελληνικό λόγο το
μονοτονικό σύστημα

- το π.δ. 297/82 «Εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος στην
Εκπαίδευση και στη Διοίκηση», με το οποίο καθορίστηκε το είδος
του μονοτονικού συστήματος και καθιερώθηκε τούτο στην εκπαί-
δευση και στη διοίκηση

- ο ν. 1406/83 «Ολοκλήρωση της δικαιοδοσίας των τακτικών
διοικητικών δικαστηρίων κ.λ.π.», με τον οποίο καθιερώθηκε η δη-
μοτική γλώσσα και το μονοτονικό σύστημα στη δικαιοσύνη και με
τον οποίο έγινε πρόβλεψη για τη μεταγλώττιση των κωδίκων και
άλλων νομοθετημάτων στη δημοτική

- τα π.δ. 456/84, 283/85, 331/85, 503/85 και 258/86, με
τα οποία δημοσιεύτηκαν τα μεταγλωττισμένα κείμενα των κωδίκων,
δηλ., αντίστοιχα, του αστικού και του ποινικού κώδικα και του κώδι-
κα της φορολογικής, της πολιτικής και της ποινικής δικονομίας, και

- το Ψήφισμα Β' της 6/14-3-86 «Δημοσίευση στην Εφημερί-
δα της Κυβερνήσεως του Β' Ψηφίσματος της 6ης Μαρτίου 1986

της ΣΤ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων «μεταφορά του κειμένου του Συντάγματος στη δημοτική γλώσσα», με το οποίο έγινε μεταφορά του κειμένου του συντάγματος στη δημοτική γλώσσα και τέθηκε τούτο σε ισχύ όπως είχε προηγουμένως αναθεωρηθεί με το Α' Ψήφισμα της 6ης Μαρτίου 1986 της ΣΤ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων.

Έτσι και με δεδομένη πλέον τη σύνταξη όλων των νομοθετημάτων, αλλιά και των νομικών συγγραμμάτων στη δημοτική φθάσαμε στη σημερινή γλωσσική πραγματικότητα στον νομικό χώρο, που δεν είναι άλλη από την καθιέρωση και την πλήρη επικράτηση και σ' αυτόν τον χώρο της νεοελληνικής (δημοτικής) γλώσσας, με το καθορισμένο μονοτονικό σύστημα.

Ειδικότερα:

- 3 *α'. Συνταγματικές αρχές.* Το Σύνταγμα του 1975 δεν περιέλαβε διάταξη όμοια με εκείνη του άρθρου 107 του Συντάγματος του 1952¹, με την οποία είχε καθιερωθεί η καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους². Έτσι η γλώσσα αυτή έχασε σχετικά το νομι-

1. Και του Συντ. του 1911. Τέτοια διάταξη δεν περιείχαν τα προηγούμενα συντάγματα του 1844 και του 1864 ούτε και το σύνταγμα του 1927. Βλ. σχετ. *Γ.Ρήγου*, Η ανάγκη για την καθιέρωση της δημοτικής στη δικαστηριακή πράξη, ΕλθΔ 25.72 επ., *του ιδίου*, Καθαρεύουσα και δημοτική στο δικαστικό χώρο από το 1901 στα 1976, τ. Η δημ. στη νομ. πράξη σελ. 209 επ., *Παυσ. Λαμνίδη*, Οι αποφάσεις στη δημοτική, ΕλθΔ 24.161, *Κων.Γερ.Γιαννόπουλου*, Η δημοτική στα νομικά (ιστορικός και βιβλιογραφικός οδηγός), τ. Η δημ. στη νομ. πράξη σελ. 31 επ., *Θαν. Παπαθανασόπουλου*, Νομικός δημοτικισμός, τ. Η δημ. στη νομ. πράξη σελ. 178 επ., *Δημ.Μαλακάση*, Πάλι για τη νεοελληνική στα νομικά, ΝοΒ 26.282, *Σπ.Αγγελόπουλου*, Νομική επιστήμη και δημοτική γλώσσα, ΝοΒ 26.598 επ., *Δήμου Μέξη*, Η κοινή δημοτική και το χρέος των Ελλήνων νομικών, ΝοΒ 26.600 επ., *Στέφ.Μαθία*, Γλωσσική νομιμότητα, ΝοΒ 26.985, *Χρ.Χρησιτίδη*, Η νεοελληνική στα νομικά. Δύο ομιλίες (1977), Αθήνα (1978), σελ. 3-23 και 45-50, τ. Η δημ. στη νομ. πράξη σελ. 227 επ., *Δημ.Ευρυγένη*, Νεοελληνική και δίκαιο: καιρός για δουλειά, τ. Η δημ. στη νομ. πράξη σελ. 99 επ., 104, *Mackridge* σελ. 52.

2. "Επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα. Πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται". Βλ. και *Εμμ.Κριαρά*, Λόγιοι

κό της έρεισμα και αφέθηκε ελεύθερο το πεδίο για τη χρήση της δημοτικής στη δημόσια ζωή.

Πράγματι η απόληψη της παραπάνω διάταξης από το Σύνταγμα του 1975, που βεβαίως ήταν συνειδητή³, ερμηνεύεται αναμφισβήτητα ως πρόθεση του συνταγματικού νομοθέτη να άρει κάθε εμπόδιο (απαγόρευση) για την καθιέρωση της δημοτικής σε οποιαδήποτε εκδήλωση της δημόσιας ζωής⁴, ⁵, αφήνοντας τη σχετική ελευ-

4

και δημοτικισμός σελ. 33. Ο *Ελευθέριος Βενιζέλος* χαρακτήρισε τη διάταξη αυτή (Σύντ. 1911) ως περιστατική, γιατί οφειλόταν στα «Ευαγγελικά» βλ. Εισήγηση *Β.Μποτόπουλου* στην Ολομ. του ΣτΕ ΕλλΔ 29.411, *Κ.Γ.Γιαννόπουλο* ΝοΒ 32.216, *Γ.Μπεκιαρίδη* Δ 8.605. Βλ. επίσης *Χρ.Κηλαίρη* σελ. 183, *Mackridge* σελ. 50 και περισσ. για τα Ευαγγελικά και τις συνθήκες ψηφίσεως του άρθρου 107 του Συντ. του 1911 *Κορδάτου* σελ. 143 επ., 172 επ., *Φραγκουδάκη* σελ. 20, 28, 29 επ., 175 σημ. 113, *Εμμ. Κριαρά*, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το άρθρο του Συντάγματος για τη γλώσσα (1911), περιοδ. ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ (εκδ. ΙΑΝΟΣ), τ. ΛΒ' (2009) σελ. 986 επ. και ιδίως σελ. 1007 επ. Η συνταγματική αυτή διάταξη δεν καθιέρωνε την καθαρεύουσα ως ελληνική γλώσσα, ως γλώσσα των Ελλήνων. Κάτι τέτοιο θα ήταν άλλωστε αδιανότο, αφού ελληνική γλώσσα, προϊόν της ιστορικής διαδρομής (...), ήταν η δημοτική. Καθιέρωνε απλώς την καθαρεύουσα ως «επίσημη γλώσσα του κράτους». Επιφύλασσε έτσι στα κρατικά όργανα ιδιαίτερη κρατική γλώσσα: Εισαγωγή στον τ.Η δημ. στη νομ. πράξη, σελ. 25-26 § 6.

3. *Ματθίας* ΝοΒ 26.985. Είναι μία από τις ευτυχέστερες καινοτομίες του Συντάγματος του 1975· *Αριστόβ. Μάνεσης*, Πρόλογος στον τ.Η δημ. στη νομ. πράξη, σελ. 15.

4. *Λαμνίδης* ΕλλΔ 24.161.

5. Θέληση της πολιτείας να ρυθίσει κάποτε το γλωσσικό ζήτημα που χρόνια βασανίζει τον τόπο και να σταματήσει πια το μονοπώλιο της καθαρεύουσας σε όλες τις εκδηλώσεις της δημόσιας ζωής· *Γ.Ρήγος* ΝοΒ 26.1271. Κρατική επέμβαση με στόχο την άρση των περιορισμών στην επιβολή και την ομαλή εξέλιξη της κοινής δημοτικής· *Δήμος Μέξης* ΝοΒ 26.604. Το νέο σύνταγμα, με τη σιωπή του (ως προς την καθιέρωση επίσημης γλώσσας του κράτους), συμβάλλει στη διάβρωση της γλωσσικής ιδεολογίας που επικράτησε μέσα στο χώρο της εξουσίας και παρωθεί τα κρατικά όργανα να απαηθαλούν από την επιρροή παρωχημένων γλωσσικών αντιλήψεων και να εθιστούν και αυτά στα γλωσσικά δεδομένα τα οποία

θερία⁶, ⁷.

- 5 Και ανεξάρτητα όμως από τη θέληση του συνταγματικού νομοθέτη η άρση αυτού του εμποδίου είχε ως αποτέλεσμα, κατά νομική αναγκαιότητα, την αυτόματη κατάληψη από τη δημοτική της θέσεως που κατείχε η καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Γιατί με την απόληψη της διάταξης για την οποία ο λόγος η νομοθετημένη αυτή γλώσσα έπαψε να ισχύει, και στη θέση της αναδύθηκε η δημοτική. Αυτή, σαν ζωντανή γλώσσα και φυσικό όργανο επικοινωνίας, δεν είχε ανάγκη από νομοθετική καθιέρωση, ανέκτησε δε αυτοδικαίως τον χώρο που κατείχε εκείνη (καθαρεύουσα)⁸.

Με την απόληψη συνεπώς της παραπάνω διάταξης δημιουργείται *απευθείας από το Σύνταγμα* υποχρέωση των πολιτειακών οργάνων να μη χρησιμοποιούν οποιαδήποτε γλωσσική μορφή, αλλιώς μόνο τη γλώσσα του λαού, τη δημοτική γλώσσα⁹.

- 6 Αιλιό την πιο πάνω υποχρέωση την επιβάλλει και η αρχή της η ελληνική κοινωνία έχει από καιρό ασπασθεί: *Κ.Γ.Γιαννόπουλος* ΝοΒ 32.216.

6. *Δημ. Μαλακάσης* ΝοΒ 26.282.

7. Όπως προκύπτει από τις συζητήσεις που έγιναν στην Ολομέλεια της Επιτροπής του σημερινού Συντάγματος (1975), αλλιώς και από τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, ο συνταγματικός νομοθέτης δεν θέλησε να καθιερώσει καμιά δέσμευση για τη χρησιμοποίηση οποιασδήποτε γλωσσικής μορφής, ως επίσημης γλώσσας, όπως συνέβαινε σε παλαιότερα Σύνταγματα. Πρόθεσή του ήταν να αφήσει ελεύθερη τη Νομοθετική εξουσία να ρυθμίσει το θέμα ύστερα από σχετική πρόταση της Εκτελεστικής, έτσι ώστε η γλωσσική μορφή που τελικά θα καθιερωθεί να βρίσκεται σε αρμονία με τη σημερινή γλωσσική πραγματικότητα: *Γ.Πάλλης*, τ. Η δημ. στη νομ. πράξη, σελ. 199-200. Ο συνταγματικός νομοθέτης του 1975, σκοπεύοντας στην ιστορική υπέρβαση της διλημματικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στη δημοτική και στην καθαρεύουσα, με προοπτική μια ενιαία νεοελληνική γλώσσα (*Μάνεσης*, Πρόλογος στον τ. Η δημ. στη νομ. πράξη, σελ. 15, ο *ίδιος*, Η νεοελληνική, σελ. 11), άφησε στον κοινό νομοθέτη και στην εξέλιξη της ζωής τη ρύθμιση του γλωσσικού: *Γ.Πήγος* ΕλθΔ 25.75.

8. *Ματθίας* ΝοΒ 26.985, *Κ.Γ.Γιαννόπουλος* ΝοΒ 32.220.

9. *Β.Μποτόπουλος* ΕλθΔ 29.410.